

- Вид-во ДНУ, 2001. – 178 с.
7. Падалка С.С. Сільське господарство України в другій половині 60-х рр. XX століття / С.С. Падалка. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 187 с.
 8. Романюк І.М. Українське село у 50-першій половині 60-х рр. XX ст. / І. М. Романюк. – Вінниця: Книга – Вега, 2005. – 205 с.
 9. Пасховер Й. Питання використання трудових ресурсів колгоспників / Й. Пасховер // Економіка Радянської України. – 1961. – № 2. – С. 39–46.
 10. Шепотько Л. О. Українське село: проблеми і перспективи / Л. А. Шепотько, І. В. Прокопа, Д. Ф. Крисанов. – К.: Урожай, 1991. – 240 с.
 11. Шепотько Л. А. Человек в аграрной сфере / Л. А. Шепотько, И. В. Прокопа, Д. Ф. Крисанов. – К.: Наукова думка, 1991. – 284 с.
 12. Вдовиченко М. Х. Соціальне відродження і розвиток села в умовах становлення ринкової економіки / М. Х. Вдовиченко, К. І. Якуба, М. К. Орлатий. – К.: Урожай, 1993. – 216 с.
 13. Соціальна сфера села України (науково аналітична розробка). – К.: Без видання, 1992. – 200 с.
 14. Державний архів Вінницької області. – Ф. 2355. – Оп. 50. – Спр. 19. Соціальное развитие и образ жизни населения Винницкой области за 1979 – 1989 гг., 70 арк.
 15. Бордак В. Село мені й не сниться / Валентина Бордак // Сільські обрії. – 1989. – № 1. – С. 35.

О.М. Скрипник

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРИЧИНИ ІНТЕНСИВНОЇ РОЗБУДОВИ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В СРСР НАПРИКІНЦІ 1950-Х – ПОЧАТКУ 1960-Х РР.

Визначено основні соціально-економічні причини початку інтенсивної розбудови хімічної промисловості в СРСР. З'ясовано політичну ситуацію в країні, яка сприяла проголошенню курсу всебічної хімізації народного господарства. Охарактеризовано економічну ситуацію в СРСР наприкінці 1950-х рр. Проаналізовано державну політику радянського уряду щодо розвитку хімічної промисловості в СРСР. На основі архівних матеріалів розкрито процес здійснення великої програми будівництва і реконструкції підприємств хімічної промисловості в країні.

Ключові слова: СРСР, хімічна промисловість, М.С. Хрущов, народне господарство.

In this article to located socio-economic reasons of beginning of intensive development of chemical industry are certain in the USSR. It is found out a political situation in a country, which assisted proclamation of course of comprehensive himizatsion of national economy, is found out. An economic situation is described in the USSR at the end of 1950-this analyzing the public policy of soviet government in relation to development of chemical industry in USSR. On the basis of the archived materials the process of realization of the large program of building of enterprises of chemical industry opens up in a country.

Key words: the USSR, chemical industry, M.S.Khrushchev, national economy.

П'ятдесяті роки XX століття вважаються найуспішнішим періодом в розвитку радянської економіки як з погляду зростання темпів економічного розвитку, так і загальної ефективності суспільного виробництва. Середньорічні темпи економічного зростання в 1950-ті рр. – 6,6% – були безпрецедентними за всю історію СРСР. І відтоді розпочалася грандіозна розбудова хімічної промисловості. Потенціал хімічної промисловості Росії, а також

України сформувався здебільшого завдяки розвитку централізованої планової економіки в минулому найсильнішій на континенті геополітичній державі.

Історики робили спроби дослідити політику радянського уряду щодо розвитку хімічної промисловості в СРСР, зокрема Г. Уваров О. Несторенко, П. Ємельянов та інші. Однак багато аспектів залишилися поза увагою і потребують подальшої розробки. Метою нашого дослідження є з'ясування основних соціально-економічних та політичних причин початку розбудови хімічної промисловості в СРСР наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. Об'єктом дослідження є розвиток хімічної промисловості СРСР наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. Предметом цього дослідження є основні соціально-економічні та політичні причини інтенсивної розбудови хімічної промисловості СРСР наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр.

На початок 1950-х рр. відбудовний період у СРСР в основному завершився. За ці роки було створено достатній інвестиційний та виробничий потенціал, який дозволив у подальшому забезпечити високі темпи економічного зростання. Завдяки цьому радянська економіка особливо успішно розвивалася в другій половині 1950-х рр.: у цей період підвищилася ефективність використання основних виробничих фондів в промисловості та будівництві, постійно зростала продуктивність праці у провідних галузях народного господарства. Підвищення ефективності виробництва сприяло значному зростанню внутрішньогосподарських накопичень, за рахунок чого стало можливим більш повноцінно фінансувати невиробничу сферу.

За цих умов вже з кінця післявоєнного відбудовного періоду підвищився інтерес держави до розвитку хімічної галузі народного господарства. Зазначимо, що масштабна розбудова та паралельна реорганізація виробництва хімічної продукції відбувалася в СРСР за прикладом західних країн. Вона зумовлювалася потребами економіки, що динамічно розвивалася: зростанням машинобудування, будівництва, сільського господарства, легкої промисловості та багатьох інших галузей.

У роки довоєнних п'ятирічок хімічній промисловості не надавалося першочергового значення. Лише в п'ятдесятих роках, коли стало очевидним значне відставання радянської хімічної промисловості від провідних країн, за цю галузь взялися всерйоз. Розпочалася масштабна програма заміни харчової сировини (картопля, зерно), з якої вироблявся технічний спирт, та рослинних жирів, які застосовувалися у промисловості, штучними замінниками, зокрема синтетичними жирами та спиртом із деревини, що дозволяло економити значну кількість продовольчих ресурсів [1, 147]. Було освоєно виробництво нових типів хімічних засобів захисту рослин, нових марок стійких барвників.

Спостерігаючи бурхливе зростання обсягів виробництва синтетичної продукції у всіх індустріально розвинених економіках світу, на початку 1956 р. керівництво Міністерства хімічної промисловості СРСР ініціювало перед керівництвом країни необхідність прискореного розвитку саме цієї галузі хімічної промисловості та необхідність закупівлі з цією метою обладнання для хімічних підприємств у НДР, ФРН та Швейцарії [2, 247].

Адже відставання хімічної промисловості ставало фактором, який стримував подальший розвиток багатьох інших галузей та ставав перешкодою в розвитку економіки загалом. Цього ніяк не бажало керівництво країни. Тому що воно, насамперед М. Хрущов, все більше зміцнювалось у переконанні, що хімізація народного господарства як один з провідних напрямів технічного прогресу стане надійним засобом подальшого підйому економіки. Так, вже у директивах ХХ з'їзду КПРС відзначалося, що головними напрямками розвитку хімічної промисловості мають бути: забезпечення сільськогосподарства необхідними хімікатами; використання нафти та природних газів для виробництва синтетичних продуктів; збільшення випуску штучного волокна, пластичних мас, смол, лаків та гумовотехнічних виробів [3, 38].

Зважаючи на викладене вище, невдовзі розпочався дійсно новий етап у розвитку хімічної індустрії СРСР. Його започаткувала Постанова пленуму ЦК КПРС від 7 травня 1958 р. «Про прискорений розвиток хімічної промисловості та особливо виробництва синтетичних матеріалів та виробів з них для задоволення потреб населення та потреб народного господарства» [4, 406]. В ній в дусі нового часу зазначалося, що «для здійснення побудови комунізму» значну роль повинна відіграти одна з найважливіших галузей індустрії – хімічна промисловість. Як спеціально підкреслював у своїй доповіді на пленумі М. Хрущов, хімія, поряд з металургією, паливною і енергетичною промисловістю, машинобудуванням і будівельною індустрією, повинна відіграти надзвичайно важливу роль у розв'язанні основного економічного завдання СРСР [5, 5].

Причин, які змусили радянське керівництво піти на такі кроки, було декілька. Домінуючим фактором виступало прагнення забезпечити стратегічну безпеку країни. Як доводила світова практика, без сучасної хімічної продукції не могли існувати та належно розвиватися і такі галузі важкої індустрії, як чорна та кольорова металургія, нафтова та вугільна промисловість, енергетика. Це дозволяло значно інтенсифікувати виробничі процеси, підвищити продуктивність праці, знизити собівартість із одночасним підвищенням якості продукції [6, 7].

Вперше за роки радянської влади було визнано за необхідне використовувати хімічну продукцію для виробництва предметів народного споживання – одягу, взуття, товарів культурно-побутового призначення [7, 2]. Такий підхід став важливою складовою соціальної політики хрущовської доби, яка мала на меті в короткий термін задовольнити попит населення у найнеобхідніших товарах широкого вжитку. У цьому виявилася істотна риса хрущовського періоду, що полягала в поступовій переорієнтації економіки на задоволення соціальних потреб та інтересів людей, якими протягом тривалого часу нехтували заради інтересів держави.

Крім того, хімічні речовини та матеріали знаходили широке застосування й у військовій промисловості. Хімічна промисловість постачала армії порох, вибухові, вогневі, димстворюючі та інші речовини; захисний протихімічний і вогнегасний одяг, протигазу та нейтралізуючі засоби проти хімічної, бактеріологічної зброї; деталі та вироби з пластмас

для бойових літаків, танків, бронемашин та іншої бойової техніки потрібні для зміцнення оборонного потенціалу країни [8, 12].

Для належного забезпечення галузі сировиною на травневому (1958 р.) пленумі ЦК КПРС було взято курс на розширення розвідки і добування природного газу і нафти, які ставали надійною базою для широкого виробництва багатьох видів хімічної продукції. Програма широкої хімізації народного господарства була остаточно сформульована у Постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про прискорений розвиток виробництва штучних та синтетичних волокон, пластичних матеріалів та виробів з них», оприлюдненій 23 липня 1958 р. Нею було передбачено будівництво 140 нових великих підприємств хімічної промисловості. Крім того, більше 130 підприємств планувалося серйозно реконструювати. На це за сім років передбачалося виділити 10 – 10,5 млрд крб. [9, 31]. Про розмах справи яскраво свідчить те, що ця сума у 5 разів (!) перевищувала, капітальні вкладення в хімічну промисловість за попередні 7 років.

На відміну від багатьох інших починань тієї бурхливої доби, підхід до реалізації цих масштабних планів був доволі ґрунтовним. Так, на червневому (1959 р.) пленумі ЦК КПРС вказувалося на важливе значення автоматизації та комплексної механізації виробничих процесів. Це пояснювалося, зокрема, великою тоннажністю майбутніх виробництв, неможливістю у багатьох випадках безпосереднього спостереження за технологічними процесами, шкідливістю та вибухонебезпечністю перероблюваних речовин.

Невдовзі була ухвалена й ще одна спеціальна спільна постанова ЦК КПРС та РМ СРСР, в якій підкреслювалося, що реконструкція хімічних підприємств, технічне переозброєння галузі повинні базуватися на впровадженні таких найбільш прогресивних технологічних процесів, як отримання хімічної продукції на основі використання природного газу, високоекономічних методах виробництва синтетичних матеріалів та мінеральних добрив, нових методах переробки пластмас та нових видів каучуків. Спеціально зазначалося: «Відтепер основним напрямом у справі автоматизації хімічних виробництв є перехід від автоматизації роботи окремих апаратів до комплексної автоматизації всіх ланок виробництва хімічного продукту» [10, 11].

Грандіозний курс на хімізацію народного господарства передбачав, що загальний обсяг виробництва хімічної продукції лише протягом 1959 – 1965 рр. мав зрости втричі, виробництво мінеральних добрив та іншої хімічної продукції для сільськогосподарства передбачалося збільшити у 3 рази, а синтетичних матеріалів навіть – у 7 разів, хімічних волокон – у 4 рази. Середньорічні темпи її приросту мали становити 20 %.

Формування курсу на хімізацію народного господарства завершилося у 1963 р., коли на грудневому пленумі ЦК КПРС було ухвалено Постанову «Прискорений розвиток хімічної промисловості – важлива умова підйому сільськогосподарського виробництва та росту добробуту народу». Справа дійшла до того, що М. Хрущов наважився доповнити канонічне гасло, висунуте В. Леніним, проголосивши, що «комунізм – це є радянська влада плюс електрифікація всієї країни

та хімізація народного господарства». У доповіді М. Хрущова навіть підкреслювалося, що заради форсування розвитку хімічної індустрії доведеться уповільнити темпи росту інших галузей промисловості [11, 15].

Таким чином, на 1963 рік було остаточно визначено основні напрями розвитку хімічної індустрії, що мало забезпечити комплексну хімізацію народного господарства, яка мала стати для радянської влади мало не чудодійним засобом подолання всіх економічних проблем країни. Партиїно-державне керівництво вважало, що хімізація народного господарства дасть змогу продемонструвати реальність гучно проголошених політичних програм щодо вирішення кардинальних питань соціально-економічного розвитку країни.

1. Развитие органической химии в СССР / Под ред. В.В. Коршака. – М.: Наука, 1967. – 567 с.

2. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4312.

3. Директиви ХХ з'їзду КПРС по шостому п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1956–1960 рр. – К.: Держполітвидав УРСР, 1956. – 80 с.

4. Постановление пленума ЦК КПСС «Об ускоренном развитии химической промышленности и особенно производства синтетических материалов и изделий из них для удовлетворения потребностей населения и нужд народного хозяйства» 7 мая 1958 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. Сборник за 50 лет. – Т. 4. 1953–1961 года. – М.: Политиздат, 1968. – С. 406-411.

5. Сурмило Г. В. Химическая и горная промышленность / Г. В. Сурмило, Д. М. Киржнер, М. А. Менковский. – М.: Госгортехиздат, 1960. – 79 с.

6. Еремов Я. Е. Химия на службе строительства коммунизма / Я. Е. Еремов, М. С. Ровинский, Г. И. Шаханов // Плюс химизация. Сборник статей / Под ред. В. И. Дала. – Днепрпетровск: Промінь, 1964. – С. 3-46.

7. Доклад товарища Н. С. Хрущова // Правда. – 1959. – 28 января. – С. 1-4.

8. Тяпкина Н. И. Химизация промышленности СССР / Н. И. Тяпкина. – М.: Политиздат, 1958. – 24 с.

9. Бушуев В. М. Советская химическая промышленность в текущем семилетии / В. М. Бушуев, Г. В. Уваров. – М.: Экономика, 1962. – 200 с.

10. Хімічна промисловість України / Під ред. А. І. Рукавишнікова. – К.: Держтехвидав УРСР, 1960. – 130 с.

11. Хрущев Н. С. Ускоренное развитие химической промышленности – важнейшее условие подъема сельскохозяйственного производства и роста благосостояния народа. Доклад и заключительное слово на Пленуме ЦК КПСС 9 и 13 декабря 1963 г. / Н. С. Хрущев – М.: Политиздат, 1963. – 127 с.

В. В. Сокирська

«ХЛІБНА ПОЛІТИКА» РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ У 1920-Х РР.

Досліджено радянську політику хлібозаготівель в Україні у першій половині 1920-х рр. Основним методом заготівель сільськогосподарських продуктів став державний примус та перехід до державної хлібної монополії. Потреба радянської влади в коштах, зобов'язання по міжнародних договорах та намагання зламати опір українського селянства спонукали радянське державно-партиїне керівництво перетворити потребу України в продуктах харчування в перманентний процес.

Ключові слова: радянська політика, хлібозаготівлі, Україна, голод.

We investigate the Bolshevik policy of grain procurement in Ukraine in the first half of the 20's of the last century. The main method of harvesting agricultural products became the power of state coercion and the transition to a state grain monopoly. The authorities' need for costs, commitment to international treaties and efforts to break the resistance of Ukrainian peasants made the Communist Party of Moscow turn the need for food into a permanent process. The article specifies the consequences of an unprecedented scale and brutality of the Bolshevik experiment.

Key words: Soviet policy, grain procurement, Ukraine, the famine.

Остаточна перемога радянської влади в Україні була забезпечена не чим іншим як збройною силою Радянської Росії. Прагнення забезпечити існування радянської влади матеріальними ресурсами, виконання зобов'язань по міжнародних договорах, знищення політичної активності українського селянства спонукали державне керівництво здійснювати активну політику хлібозаготівель в Україні.

Окремі аспекти порушеної нами теми відображено у сучасній українській історіографії. Водночас історики більше уваги приділяють сюжетам, що стосуються другої половини 1920-х рр. У зв'язку з цим автор статті ставить за мету проаналізувати хлібну політику радянської влади в УСРР у першій половині 1920-х рр.

Основним методом заготівель сільськогосподарських продуктів став державний примус та перехід до нової форми економічних зв'язків між містом і селом – до державної хлібної монополії й продовольчої розкладки, яка передбачала обов'язкове здавання державі всіх надлишків хліба селянами за винятком власних потреб, визначених певними нормами. Надлишки хліба визначалися не фактичною його наявністю в селянських господарствах, а потребами радянської держави в продовольстві.

Прагнення радянської Росії будь-що завоювати Україну пояснювалося словами Л. Троцького у його так званій «Інструкції агітаторам-комуністам на Україні»: «Нам необхідно повернути Україну Росії. Без України немає Росії. Без українського вугілля, заліза, руди, хліба, солі, Чорного моря Росія існувати не може, вона задихнеться, а з нею радянська влада і ми з Вами» [1, 113]. Особливо гострою була хлібна проблема. В телеграмі до Харкова від 15 січня 1918 р. Голова РНК РСФРР В. Ленін благає: «Ради бога, вживайте найбільш енергійних і революційних заходів для відправлення хліба, хліба, хліба! Інакше Пітер може сконати... Повідомляти щодня. Ради бога» [2, 112]. І заходи вживалися. Після проголошення радянської влади в Харкові більшовики стали відправляти в Росію ешелони з хлібом. До 1 березня 1918 р. щодня з України в Росію вирушало по 140 вагонів з продовольством, з 1 березня – по 300, а з 1 квітня – по 400 вагонів. Проте цього було замало, бо трохи згодом радянський лідер закликає до загарбання України: «Безглуздя було б голодувати, гинути в Пітері, коли можна відвоювати хліб і вугілля» [2, 156]. Якогось дискомфорту від того, що Україна в той час була незалежною державою, В. Ленін, очевидно, не відчував.

З 29 березня по 5 квітня 1920 р. проходив ІХ з'їзд РКП(б), який основну увагу зосередив на господарському будівництві. З'їзд прийняв рішення про використання армії на трудовому фронті. Після